

ASYA'NIN KORONAVİRÜS İLE MÜCADELESİ

DENİZ İSTİKBAL

SETA | PERSPEKTİF

NİSAN 2020 · SAYI 275

- Asya ülkeleri Koronavirüsle mücadelede neden daha başarılı oldu?
- Singapur, Hong Kong, Japonya ve Vietnam'da vaka sayısı neden düşük?
- Geçmiş dönem SARS ve MERS salgınlarından hangi tecrübeler edinildi?
 - Sosyal kültürün Koronavirüsün yayılmamasında etkisi nedir?

GİRİŞ

Asya virüslerle mücadele konusunda diğer bölgelere kıyasla çok daha fazla deneyime ve birikime sahip bir coğrafyadır. SARS ve MERS gibi iki ölümcül salgına 2000'lerde maruz kalan bölge hastalıklarla ilgili birçok tecrübe edinmiştir. 2003'te Güney Çin'de başlayan ve 37 ülkeye yayılan SARS hastalığı ve 2012'de Suudi Arabistan'da ortaya çıkan MERS virüsü 30'dan fazla ülkeye yayılmıştır. Hayvanlardan insanlara bulaştığı düşünülen iki hastalık da Asya ülkelerini derinden etkilemiş ve hükümetleri salgınlarla mücadele için harekete geçirmiştir. Toplam 10 binden fazla insana bulaşan SARS ve MERS virüsü 1.500'e yakın kişinin de ölümüne neden olmuştur.

Kasım 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Koronavirüs (COVID-19) ise diğer iki hastalığa kıyasla hem daha bulaşıcı hem de öldürücü özellikler göstermektedir. 2020'nin başlarında Çin'de kontrol altına alınan salgın Avrupa ve Amerika kıtalarına yayılmasının ardından küresel bir pandemi haline dönüşmüştür. Nisan itibarıyla dünya genelinde 1,5 milyon kişiye bulaştığı düşünülen ve 90 binden fazla ölümüne neden olan salgın birçok ülkeyi hazırlıksız yakalamış-

tır.¹ İnsanlar arasında etkileşim sonucu daha fazla yayılım gösteren Koronavirüs salgını ticaret, üretim ve ulaşımı derinden sarsmıştır. Birçok ülkeyi etkisi altına alan ve karantina uygulamalarına başvurulmasına sebep olan virüsün yayılması İtalya, İngiltere, İran, ABD ve Fransa gibi ülkelerde kısa sürede gerçekleşirken Japonya, Singapur, Vietnam ve Hong Kong'da ise daha sınırlı kalmıştır. Özellikle merkezi hükümetlerin erken dönemde aldıkları tedbirlerin mevcut yayılma profiline büyük bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca geçmişte yaşanan salgınlardan edinilen deneyim Koronavirüsün geniş kitlelere ulaşmasını engellemiştir.

Batılı ülkelere kıyasla virüse daha erken bir tarihte maruz kalan Asya ülkeleri salgının ilk dönemlerinde ulaşımı kısıtlamış ve hastalığın bulaştığı kişileri toplumdan izole etmiştir. Kamu kurumlarının hızlı bir şekilde organizasyonu ile toplumu bilinçlendirme çalışmalarına başlayan hükümetler kurallara uymayan kişilere idari ve maddi cezalar vermiştir. Alınan önlemler Koronavirüsün minimum düzeyde kişide görülmesini ve birçok hayatın kurtarılmasını sağlamıştır (Tablo 1). Gelişmiş

1. The Center for Systems Science and Engineering (CSSE), <https://systems.jhu.edu>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2020).

DENİZ İSTİKBAL

Deniz İstikbal lisansını İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde (2016) tamamladı. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesinin Uluslararası Politik Ekonomi bölümünde "Güney Kore ve Türkiye'nin Kalkınma Planlarının Ekonomi Politik Analizi" adlı tezi ile bitirdi. Doktora eğitimine İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde devam etmektedir. SETA Ekonomi Direktörlüğünde araştırma asistanı olarak çalışan İstikbal'in akademik ilgi alanlarında Ekonomik Kalkınma, Ekonomi Politik, Dış Yardım ve Asya-Pasifik gibi konular yer almaktadır.

sağlık altyapısına ek olarak toplumsal kültürün sosyal mesafe kurallarını bir gelenek haline getirmiş olması ise salgınla mücadelede Asya ülkelerine önemli katkılar sunmuştur.² Bu perspektifte Asya ülkelerinin salgınla mücadele noktasında aldığı önlemlere değinilmekte ve ülkelerin Koronavirüse karşı geliştirdiği politikalar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır.

Ülke	İlk Vaka Tarihi	Vaka	Kayıp	İyileşme
Japonya	16 Ocak 2020	4.667	94	632
Singapur	23 Ocak 2020	1.910	6	460
Hong Kong	23 Ocak 2020	973	4	293
Vietnam	1 Şubat 2020	255	0	128

Kaynak: The Center for Systems Science and Engineering (CSSE)

ASYA ÜLKELERİ VE WUHAN VİRÜSÜ: KORONAVİRÜS

Singapur

İlk vakanın 23 Ocak'ta yurt dışından gelen bir kişide Koronavirüs olduğu tespitinin ardından hükümet Çin'den uçuşlara kısıtlama getirmiştir. Ancak 80'den fazla kişinin virüs nedeniyle hastalığı kapmışının anlaşılması hızla önlemlerin alınmasını sağlamıştır.³ 2003'te SARS hastalığının ülkeye ulaşmasının ardından virüsle mücadelede sağlık çalışanları başta olmak üzere toplumun birçok kesimine eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu sayede yeni salgınların ülkeye zararı en aza indirilmiştir. Doktor, hemşire ve diğer sağlık çalışanları için yeni eğitim programı hazırlayan hükümet hastalıkların pandemi haline gelmemesi için özel programlar yürütmüştür. Singapur'da 230 kişiye bulaşan ve 33 kişinin ölümüne neden olan SARS hastalığı ülkenin salgınlarla mücadelede birçok tecrübe edinmesini sağlamış ve daha hazırlıklı bir sağlık sisteminin altyapısını hazırlamıştır. Ayrıca 2008 ve 2016'da Zika virüsünün ülke genelinde görülmesi hükümeti harekete geçirmiş ve Sağlık Bakanlığı hızlı bir şekilde salgının yayılma-

2. Helier Cheung, "Coronavirus: What Could the West Learn from Asia", BBC, 21 Mart 2020.

3. Philip Heijmans, "Singapore Contained Coronavirus. Could Other Countries Learn from Its Approach", World Economic Forum, 5 Mart 2020.

sını engellemiştir. Hastalıklarla mücadele için aksiyon planı hazırlayan Singapur herhangi bir salgınla karşı karşıya gelindiğinde planı hayata geçirmekte ve hastalıkların ülke geneline yayılmasının önüne geçmektedir. Aksiyon planı ise hızlı hareket, kamu kurumları arasında iş birliği ve koordinasyonu temel almaktadır. Ayrıca sağlık uzmanlarının direktifleri doğrultusunda hükümet organları plana göre hareket etmektedir.⁴

Singapur'un sahip olduğu ticaret ağı ve ulaşım yoğunluğu göz önüne alındığında virüsün erken bir dönemde ülkede görülmesine karşın yayılma hızının düşük bir seyir izlediği söylenebilir. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla hava ve deniz limanlarına yerleştirilen ateş ölçerlere ek olarak yurt dışından gelenlerin her birinin sağlık kontrolüne tabi tutulması salgını önlemiştir. Askeri personeller ile desteklenen kontrol mekanizması gerekli adımların atılmasını kolaylaştırmıştır.⁵ Yine erken bir tarihte maske gibi virüsten korunmada etkili olan ürünlerin ihracatına yasak getiren hükümet sosyal mesafenin korunması için sıkı tedbirler almıştır. Salgını önlemek amacıyla yeni bir kamu birimi oluşturan Singapur halkın panik ortamından etkilenmemesi için iletişim kanallarını aktif bir şekilde kullanmıştır. Ordunun maske üretimine el koyması, ulaşımının kontrol edilmesi ve etkili iletişim güven ortamına katkı sunmuştur.⁶

Virüsü taşıyan kişilerle iletişim kuran ve herkesi karantinaya alan hükümet erken bir dönemde acil sağlık tedbirlerini hayata geçirmiştir. Bakanlıklar ile polis teşkilatının uyumlu çalışması sebebiyle virüse yakalanmış olan kişiler yirmi dört saatlik bir soruşturmada geçirilmiş ve enfekte olmuş diğer kişilerin tespiti mümkün hale gelmiştir. Okul, hastane ve diğer yaşam alanlarında virüsün ortaya çıktığı ilk dönemlerde bilinçlenme ve önleme eğitimine başlayan hükümet iletişim kanallarını etkin bir biçimde kullanmıştır. Ayrıca seyahat bilgileri hakkında yalan beyanda bulunan kişilerin

4. Dewey Sim, "From Sars to Covid-19, What Lessons Has Singapore Learned", *South China Morning Post*, 25 Şubat 2020; Sereena Dayaram, "Singapore's Coronavirus Playbook", CNET, 22 Mart 2020.

5. Heijmans, "Singapore Contained Coronavirus. Could Other Countries Learn from Its Approach".

6. Vivian Ng, "How Singapore's Military is Fighting COVID-19", *Diplomat*, 24 Mart 2020.

ciddi suçlamalara maruz kalması vatandaşları salgın konusunda daha dikkatli davranmaya itmiştir. Bu sayede Nisan itibarıyla sadece 1.910 kişiye bulaşan virüs 6 hastanın ölümüne sebep olurken 460 kişi ise tekrar sağlığına kavuşmuştur. Salgının yayılmasına engel olan ve ölüm oranları diğer ülkelere göre düşük olan Singapur hastalıkla mücadelede başarı elde etmiştir.⁷ Ek olarak virüsün hızlı bir şekilde insanlar arasında yayılmamasının en önemli nedenlerinden biri hükümetin hastalıklar ile mücadeleyi ciddiye almasıdır. Sistemli ve programlı bir mücadele planını benimseyen Singapur'un az nüfusa sahip olması da hastalığın kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Böylelikle İspanya ve İtalya gibi örneklere kıyasla Singapur vaka sayısının düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır.⁸

Hong Kong

2003'te SARS hastalığı nedeniyle dünya genelinde hayatını kaybedenlerin yüzde 30'dan fazlasının bulunduğu Hong Kong aldığı hızlı önlemler sayesinde Koronavirüsle mücadelede başarı elde etmiştir. Yeni yılda birçok Hong Konglu Çin'de kutlamalar için seyahat halinde iken virüsün ortaya çıkması salgının ülkede yayılma ihtimalini artırmış ancak vaka sayısı sınırlı kalmıştır. Dünyanın en büyük yeni yıl kutlama festivali olan seyahatler sebebiyle vatandaşlarına uyarı gönderen hükümet 1 Şubat itibarıyla Çin ana kıtasından gelen yolculara kısıtlama getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) yolcu kısıtlamalarına gerek olmadığını bildirmesine rağmen merkezi hükümet hızlı bir şekilde önlemleri artırmıştır. Sosyal mesafe kuralına ek olarak kişilerin toplanmasına yasak getiren Hong Kong temel ihtiyaçları karşılayan şirketler hariç diğer firma ve kurumları evden çalışmaya teşvik etmiştir. Okul ve üniversitelerin kapatılmasının ardından vatandaşların gerekli durumlar dışında dışarıya çıkmasına yasak getiren hükümet SARS nedeniyle bir kültür haline gelen el yıkama alışkanlığının da katkı-

ıyla virüsün yayılmasını engellemiştir.⁹ Ayrıca SARS hastalığı döneminde maske kullanımını zorunlu hale getiren hükümet birçok vakanın da önüne geçmiştir.¹⁰ Bu sayede Koronavirüsün Hong Kong'da görülmesinin ardından halk resmi açıklamalara gerek duymadan maske kullanımını hızlı bir şekilde benimsemiştir.

Hong Kong salgın nedeniyle vatandaşların yurt dışına çıkışını engellerken yabancılara karşı da sınırlarını kapatmıştır. Temel yaşam ürünleri satan dükkanlar hariç diğerlerini kapatan hükümet ulaşımı tüm ada genelinde kısıtlamıştır. Toplum genelinde maske giymeyenlerin ayıplandığı ve kişilerin bilinçlendirilmesi için çalışmaların yürütüldüğü Hong Kong'da salgına karşı hem kamu kurumları hem de halk birlikte mücadele etmektedir. Özellikle SARS hastalığının vatandaşlar nezdinde oluşturduğu travmanın tekrarlanmaması için merkezi hükümet özel bir çaba harcamaktadır.¹¹ Ayrıca SARS hastalığına maruz kalan sağlık çalışanlarının sekizinin hayatını kaybetmesinin ardından maske, tulum ve diğer sağlık malzemelerinin teminine özel önem verilmiştir. Böylelikle Hong Kong Sağlık Bakanlığı Koronavirüse karşı da gerekli önlemleri almış ve sağlık personeli yeni salgından korumuştur. SARS hastalığından edinilen tecrübenin bürokrasi, halk, sağlık personeli ve yöneticiler üzerinde oluşturduğu pozitif algı Hong Kong'un diğer ülkelerden vaka sayısı olarak ayrışmasını sağlamış ve salgına maruz kalan kişi sayısı sınırlı kalmıştır.¹²

SARS virüsü nedeniyle hayatını kaybeden kamu çalışanlarının her yıl düzenli bir şekilde anılması toplum ve hükümetin salgınlarla mücadele ruhunu her daim canlı tutmuştur. Kamu yatırımlarının sağlık sektörüne yönelmesi ve salgınlarla ilgili araştırmalara ayrılan desteğin artırılması hastalıkların insanlara zarar verme ihtimalini düşürmüştür. SARS, MERS ve diğer salgınların daha önce Hong Kong'da görülmesi

7. Laignee Barron, "What We can Learn from Singapore, Taiwan and Hong Kong about Handling Coronavirus", *Time*, 13 Mart 2020.

8. Justin Fox, "What Prepares a Country for a Pandemic? An Epidemic Helps", *Bloomberg*, 18 Mart 2020.

9. Barron, "What We can Learn from Singapore, Taiwan and Hong Kong about Handling Coronavirus"; Nisha Gopalan, "SARS Lessons Inoculate Hong Kong Against Epidemic", *Bloomberg*, 7 Mart 2020.

10. Fox, "What Prepares a Country for a Pandemic? An Epidemic Helps".

11. Helen Davidson, "We can't Let Up: Hong Kong Battles Complacency Amid New Wave of Covid-19", *Guardian*, 27 Mart 2020.

12. Suzanne Sataline, "Covid-19's Resurgence in Hong Kong Holds a Lesson: Defeating It Demands Persistence", *Statnews*, 26 Mart 2020.

maske takılmasını bir gelenek haline getirmiş ve toplu taşıma araçları sürekli dezenfekte edilmiştir. Sonuç olarak SARS virüsünden sonra hastanelerin salgınlarla mücadele için yeniden dizayn edilmesi ve oda sayılarının artırılması, buna karşın kişi sayısının azaltılması, kalabalık ortamlarda termal kameralarla insanların ateşinin takip edilmesi, sosyal mesafenin bir kültür haline gelmesi, maske giymeyenlerin uyarılması ve halkın kişisel temizliğine dikkat etmesi ülke genelinde Koronavirüsün yayılmasını önlemiştir.¹³

Japonya

Çin'de ortaya çıkan virüse yakınlığı ile büyük bir tehdit altında olan Japonya diğer ülkelere kıyasla vaka sayısının sınırlı kaldığı yerler arasındadır. 5 binden az kişinin enfekte olduğu ülkede hükümet salgının ortaya çıktığı ilk günlerde yaşlıların hareketlerine kısıtlama getirmiştir. Ayrıca bar, restoran, eğlence mekanları ve toplumun etkileşim halinde olduğu yerlerin kapatılmasına da karar vermiştir. Daha sonra ise okulların iki hafta tatil olduğunu ilan etmiştir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında 50 binden az kişiye test uygulayan hükümet salgınla mücadele için ülkeye girişleri sıkı bir şekilde denetim altına almıştır. Çalışanların büyük oranda iş yerinde çalışmaya devam ettiği Japonya'da halk havaların ısınmasına bağlı olarak dışarıda daha fazla vakit geçirmektedir. Ancak sınırlı tedbirlere rağmen salgın sadece 94 kişinin ölümüne neden olmuştur. Japon kültürünün önemli bileşenlerinden olan el sıkışmama, kucaklaşmama ve sosyal mesafeyi koruma salgının yayılmamasının önemli nedenleri arasında bulunmaktadır. Ayrıca SARS gibi hastalıklar sebebiyle maske kullanılması ve ellerin yıkanması gibi tedbirlerin gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesi Koronavirüsün ülkede yayılmasını engellemiştir.¹⁴ Ek olarak hükümetin SARS hastalığı döneminde hava ve deniz limanlarında sağlık taramalarını zorunlu hale getirmesi ve gerekli hallerde vize için doktor onayına

13. Timothy McLaughlin, "A Glimpse of the Coronavirus's Possible Legacy", *Atlantic*, 18 Mart 2020.

14. Hayden Marks, "Japan's Limited Response to The COVID-19 Pandemic", *Diplomat*, 25 Mart 2020; "Coronavirus: How Japan Keeps COVID-19 Under Control", *DW*, 25 Mart 2020.

başvurması salgının ülke genelinde sınırlı kalmasına yardımcı olmuştur.¹⁵

Mayıs'a kadar okulların kapatılması ile birlikte kurulan Koronavirüsle mücadele timi Başbakan Abe öncülüğünde gerekli ek tedbirlerin alınması için çaba sarf etmektedir. Gönüllülük esasına göre topluma bırakılan kısıtlamaların yeterli düzeyde olmadığı eleştirileri üzerine harekete geçen merkezi hükümet yerel belediyeler ile fikir ayrılıkları yaşamaktadır. Tokyo yerel yönetiminin bazı okulların Nisan'da açılması gerektiğini vurgulamasına karşın merkezi hükümet, medya ve halk Mayıs'a kadar kapalı kalması konusunda ısrar etmektedir. Ancak Japon iş çevreleri ekonominin düşük ekonomik büyüme dönemi nedeniyle bütün ülkenin karantinaya alınmasının ekonomiye daha fazla zarar vereceğini dile getirmesi hükümetin bazı önlemleri hızlı bir şekilde hayata geçirmesini engellemektedir.¹⁶ Fakat özellikle Tokyo genelinde vaka sayısının hızlı bir şekilde artış göstermesi ek tedbirlerin ilerleyen günlerde alınacağına işaret etmektedir.

Vietnam

Salgının Çin'den gelen bir kişide görülmesinin ardından ülkeye gelen turistlere sınırlama getiren hükümet Şubat'ta tüm okulların Mart'ın sonuna kadar tatil edildiğini duyurmuştur. Daha sonra da tatili Nisan'ın üçüncü haftasına kadar uzatmıştır. 1 Ocak'tan itibaren Çin merkezli tüm uçuşların yasaklanmasından sonra sosyal izolasyon koşullarını denetlemeye yönelik orduyu görev çağıran hükümet vatandaşların gerekli haller dışında dışarıya çıkmamasını istemiştir. Ayrıca yurt dışından gelen kişilerin sağlık kontrolünden geçirilmesini şart koşan Vietnam on dört günlük karantina uygulamasını hayata geçirmiştir. Aralık 2019'dan itibaren Sağlık Bakanlığına hazırlanma talimatı veren merkezi yönetim SARS hastalığı döneminde olduğu gibi virüsü kısa sürede izole etmiştir.¹⁷ SARS salgınından ilk kurtulan ülke olan Vietnam sahip olduğu zayıf sağlık altyapısına

15. Eric Johnston, "How Lessons Learned from SARS Could Apply to Coronavirus Outbreak", *Japan Times*, 24 Ocak 2020.

16. "With Japan on Brink of COVID-19 Emergency, Tokyo Might Keep Schools Closed Till May", *Channel News Asia*, 1 Nisan 2020.

17. Le Nga, "Vietnam Wins First Round of Coronavirus Fight: Deputy PM", *VN Express International*, 25 Şubat 2020.

rağmen diğer ülkelere göre hastalıktan güçlü kamu kurumları ile kurtulmuştur.¹⁸ Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok bölgeden gelen kişilerde hastalığın tespit edilmesi ile birlikte Vietnam tüm ülkede değil salgının görüldüğü şehirlerde bar ve restoran gibi dükkanların kapatılmasını sağlamıştır. Ardından 22 Mart'tan itibaren tüm yabancıların ülkeye girişine yasak getiren hükümet aynı uygulamanın kendi vatandaşları için de geçerli olduğunu duyurmuştur. Ancak sağlık altyapısı yeterli derecede gelişmemiş olan ülkenin virüsün yayılma ihtimaline karşı çaresiz kalacağı dile getirilmektedir.¹⁹

Diğer ülkelere kıyasla test uygulama sayısında 30 binin altında kalan Vietnam tek parti hükümeti ile yönetilen bir ülke olarak vatandaşların birbirini komünist partiye ihbar etmesini teşvik etmektedir. Böylelikle hastalığa yakalanan ve kendini gizleyen kişiler daha kolay belirlenebilmektedir. 800'den fazla kişinin bu ihbarlar nedeniyle polis ve sağlık çalışanları eşliğinde sorguya çekilmesi sonucu birçok vakanın yayılması alınan önlemlerle engellenmiştir. Ancak insan haklarının ihlallerine imkan sağlayan bu durum farklı ülke ve kurumlar tarafından eleştirilmektedir.²⁰ SARS hastalığının 2003'te ülkeye ulaşmasıyla birlikte hızlı bir şekilde harekete geçen Sağlık Bakanlığı kamu kurumları ile koordinasyonu sağlamıştır. Salgın nedeniyle hastanelerde ayrıma giden bakanlık virüse maruz kalmış kişiler ile diğer hastaların aynı ortamı paylaşmasının önüne geçmiştir. DSÖ ve Japonya tarafından yapılan yardımların da etkisiyle SARS virüsüne yakalanmış kişilerin toplumdan izolasyonu sağlanmış ve karantina kuralları istisnasız uygulanmıştır.²¹ Bu sayede SARS virüsünden birçok tecrübe edinen

Vietnam Koronavirüsle mücadelede başarı elde etmiş ve vaka sayısını 300'ün altında tutmuştur.

SONUÇ

Dünyada ticaret ve ulaşımı sekteye uğratarak bir pandemi haline gelen Koronavirüs yüz yetmişden fazla ülkeye yayılmıştır. Bulaşma hızı sebebiyle günler içinde kıtaları aşarak pek çok bölgeye bulaşan hastalık birçok ülkeyi kendi ulusal kaynakları ile yalnız başına bırakmıştır. Diğer ülkelere kıyasla Koronavirüs salgınının yayılmasının önüne geçen Asya ülkeleri aldıkları sert ve hızlı tedbirlerle vaka sayısının sınırlı kalmasını sağlamıştır. Vietnam, Japonya, Singapur ve Hong Kong'un farklı tarih ve devlet yapılanmalarına kıyasla virüsle mücadelede elde ettiği başarının arkasında birçok neden bulunmaktadır. Başlıca nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hızlı müdahale
- Sıkı karantina uygulamaları
- Sosyal mesafenin korunmasına verilen önem
- Erken dönemde toplanmaların yasaklanması
- Vatandaşlar ile etkili iletişim
- Halkın eski dönem salgınlar nedeniyle bilinçli olması (maske kullanımının yaygın olması gibi)
- Gelişmiş sağlık altyapısı (Vietnam hariç)
- Kamu kurumlarının etkin koordinasyonu
- Hükümetlerin sert uygulamaları (kanunlar ile tedbirlere uymayanların cezalandırılması)
- SARS ve MERS gibi salgın hastalıklarla mücadelede edinilen tecrübe ve birikim
- Bazı ülkelerde kültür nedeniyle sosyal mesafe ve etkileşimin sınırlı olması

18. Hiroshi Ohara, Experience and Review of SARS Control in Vietnam and China, The Japanese Society of Tropical Medicine, Cilt: 32, Sayı: 3, (2004), s. 235.

19. Thoi Nguyen, "Vietnam's Coronavirus Struggle: The Imports Dimension", *The Diplomat*, 27 Mart 2020.

20. Sean Fleming, "Vietnam Shows How You can Contain COVID-19 with Limited Resources", World Economic Forum, 30 Mart 2020.

21. Hiroshi Ohara, "Experience and Review of SARS Control in Vietnam and China", *Tropical Medicine and Health*, Cilt: 32, Sayı: 2, (2004), s. 239-240.

